

“SÖMÜRGEÇİYİ” TAHAYYÜL ETMEK: CENGİZ AYTMATOV’UN KURMACASINDA RUSLARIN EDEBÎ TEMSİLİ

IMAGINING THE “COLONIZER:” THE LITERARY REPRESENTATION OF RUSSIANS IN CHINGİZ AITMATOV’S FICTION

Halim Kara*

ÖZET

Bu makale, Orta-Asya’daki Sovyet müstemleke politikalarını göz önünde bulundurarak Aytmatov’un kurmaca eserlerinde Rusların temsilinin süreç içinde nasıl bir evrime, değişime uğradığını tartışmaktadır. Sömüren ve sömürülen ilişkisi üzerinden Aytmatov’un ilk kurmaca metinlerinde olumlanan Rusların temsil ettiği kültür ve ideolojinin süreç içinde nasıl daha belirsiz, paradoksal ve ikircikli bir hal aldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, Kırgız Edebiyatı, Postkolonyal Edebiyatlar, Ruslar

ABSTRACT

This article examines the literary representation of Russians in the prose fiction of Chingiz Aitmatov within the context of Soviet/Russian colonial rule. It attempts to show how Aitmatov initially appropriated Soviet modernity discourse in his early prose works and then adopted more paradoxical and ambiguous attitudes towards Russians in his later novels.

Key Words: Chingiz Aitmatov, Soviet Central Asia, Kyrgyz Fiction, Postcolonial Literature, Russians

GİRİŞ

Sosyalist gerçekçi edebiyat, süreç içinde çeşitli değişim ve dönüşümler geçirse de Sovyetler Birliği’nin dağılışına kadar devletin resmi edebiyat politikası olmaya devam etti. 1934 yılında Moskova’da toplanan Birinci Sovyet Yazarları Birliği Kongresi’nde sosyalist gerçekliğin Sovyetler Birliği’nin resmî edebiyat politikası olarak ilan edilmesiyle bütün edebî faaliyetlerin devletin

bürokratik yapısı içine sokulup yukarıdan kontrol edilebilmesinin zemini hazırlandı. Aynı zamanda edebiyatçı ve eleştirmenlerin devletin resmî kültür politikası doğrultusunda eser vermesi garanti altına alındı. Sovyetler Birliği’nin dağılışına kadar bu edebiyat politikasının temel prensiplerine uymayan yazarlar ise devletin sistematik tasfiyesine maruz kaldı. Sosyalist gerçekçi edebiyat anlayışı, edebiyatı bir propaganda aracı olarak kullanarak komünist değerleri toplumun bütün katmanlarına yayıp yeni Sovyet insanını yaratmayı amaçlıyordu. Bu edebiyat politikasına göre Komünist Parti bir bakıma kimin yazar olacağına ve neyin basılmaya uygun olduğuna karar veren tek merciye dönüştü. Buna göre Parti’nin güncel politikaları doğrultusunda yazarlar eserlerini sosyalist değerleri temsil eden “olumlu kahramanlar” ve bu değerlere karşı gelen “olumsuz kahramanlar” zıtlığı üzerinden kurgulayarak Sovyet hayatını ve başarılarını kurmacalaştırdılar. Eserleri bu ilkelere uymayan ve bu yüzden karşı devrimci damgası yiyen birçok yazar, zaman içinde Sovyet devletin sistematik tasfiyesine uğradı.¹

Sovyet özerk cumhuriyetleri ve halkları düzeyinde sosyalist gerçekçi edebiyatın amaçlarından birisi de edebiyat ürünlerinin “çok uluslu” bir karaktere sahip olmasıydı. Buna göre Sovyet egemenliği altındaki azınlıkların edebiyat ürünleri biçimsel olarak “milli olabilirdi ama içerik olarak sosyalist olmak” zorundaydı. Sovyet hükümeti bu ölçütler içinde eser üreten ve Marksist-Leninist dünya görüşüne sahip yetenekli azınlık yazarlarını destekleyip eser yaratmalarını teşvik etti. Bunu yaparak Sovyet devleti bir taraftan devletin çok ulusluluğuna vurgu yaparken, diğer taraftan uyguladıkları eğitim, azınlık ve kültür politikalarının başarılı olduğunu dünyaya göstermek istiyordu. Sovyet sosyalist gerçekçi edebiyat politikasının bu tavrı ve teşviki, etnik olarak Rus kökenli olmayan bazı yazarların sadece kendi özerk cumhuriyetlerinde değil, bütün Sovyet Birliği sınırları içinde tanınıp ün kazanmasına katkıda bulundu.²

Bu yazarlardan biri de kendi sanatsal yeteneği yanında, özerk cumhuriyetler düzeyinde Sovyet hükümetinin yukarıda sözü edilen politikasının etkisiyle çağdaş dünya edebiyatının önemli temsilcilerinden biri haline gelen Kırgız yazar Cengiz Aytmatov’dur. Sovyet eğitim sistemi, Marksist estetik ve

* Yrd. Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, halim@boun.edu.tr

¹ Sovyet sosyalist gerçekliğinin ilkeleri ve uygulanmasının ayrıntılı tartışması için bkz. Herman Ermolaev, *Soviet Literary Theories, 1917-1934*, Berkeley 1963; Piotr Fast, *Ideology, Aesthetics, Literary History: Socialist Realism and its Others*, New York 1999; Regine Robin, *Socialist Realism: An Impossible Aesthetic*, trans. Leon Robel, Stanford: Stanford University Press, 1992; Harold Swayze, *Political Control of Literature in the USSR, 1946-1959*, Cambridge 1962 ve James Vaughan, *Soviet Socialist Realism: Origins and Theory*, New York 1973.

² Noah N. Shneidan, “Soviet Literature at the Crossroads: The Controversial Prose of Chingiz Aitmatov”, *Russian Literature Triquarterly*, C.16, 1979, s. 244-263.

büyük Rus/Sovyet yazarların etkisinde yetişen ve ürün vermeye başlayan genç Aytmатов, edebiyat hayatının ilk döneminde Sovyet sosyalist gerçekçiliğin ilkeleri doğrultusunda eserler verdiği için Sovyet eleştiri çevreleri tarafından desteklendi ve teşvik edildi. Sovyet edebiyatının en tanınmış yazarlarından biri haline gelen Aytmатов'un ünü daha sonra Sovyetler Birliği'nin sınırlarının dışına taşı. Aytmатов her ne kadar edebi faaliyetinin olgunluk yıllarından sonra, Sovyet resmî edebiyat politikasını yaratıcı özgürlüğü kısıtlayan bir olgu olarak algılamaya başlamış ve bu politikanın sınırlarını zorlamış olsa da sık sık aynı resmî politikanın birçok ilkesini farklı şekillerde eserlerinde yansıtmaya devam etti.³ Bu durumun en görünür olduğu yerlerden biri de Sovyet müstemleke sistemi tarafından farklı etnik ulus olarak nitelenen halklardan olan kişilerin Aytmатов'un kurmaca eserlerinde karakterize edilişi ve yazarın onlara yüklediği ideolojik ve metinsel işlevlerdir.

Biraz önce belirtildiği üzere sosyalist gerçekçi edebiyatın "çok ulusluluk" ilkesi, yetenekli azınlık yazarlarının teşvik edilmesi yanında, kurmaca metinlerdeki karakterlerin seçiminde de önemli bir yere sahiptir. Sovyet rejimi yazarların eserlerinde yer alacak karakterleri seçerken bu "çok ulusluluk" ilkesine uymaları konusunda ısrarcı olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde yaratılan kurmaca metinlerin karakterler kadrosu etnik köken olarak çeşitlilik arz eder. Bu bağlamda, Aytmатов'un kurmaca metinlerinde Kırgızlar dışında Sovyet hükümeti tarafından farklı uluslar olarak tanımlanan karakterlere (özellikle Kazaklara) sıkça yer verdiği görülür. Ancak ilginç bir şekilde bu karakterler arasında Ruslar özellikle Aytmатов'un ilk eserlerinde fazla yer tutmazlar. Aytmатов *novella* türünde verdiği bu yapıtlarında Rus karakterlere doğrudan yer vermek yerine Sovyet devletini, kültürünü ve ideolojisini temsil eden yerel karakterler yaratır. Yazarın az sayıdaki Sovyet/Rus sömürgeci söylemlerini ve değerlerini temsil eden etnik Rus karakterleri de onun Ruslara/Sovyetlere ve onların Orta-Asya'daki egemenliğine karşı tavrı konusunda bize önemli ipuçları verirler. Aytmатов'un etnik Rus karakterleri eserlerine dâhil etmeyişi 1980'de *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanının yayınlanmasıyla değişir. Romanda özellikle akıl hocası olarak Rus kökenli

³ Aytmатов'un edebî faaliyetinin Sovyet edebiyat politikası ile ilişkisi konusunun ayrıntılı bir tartışması için bkz. Halim Kara, Cengiz Aytmатов: Kuşatılmış Bir Zihin?", *Journal of Turkish Studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Harvard University, (Prof. Dr. Günay Kut Armağanı), C. 27, 2003, s. 293-308. Aytmатов'un yaşamı ve kurmaca dünyası için bkz. Abdıldacan Akmataliyev, *Cengiz Aytmатов'un Dünyası*, Ankara 1998. Ayrıca Aytmатов hakkında yapılan Türkçe çalışmaların bir değerlendirilmesi için bkz. Orhan Söylemez, *Cengiz Aytmатов: Hayatı ve Eserleri Üzerine İncelemeler*, Ankara 2002. Kitap bu değerlendirmeye ek olarak Söylemez'in Aytmатов hakkında kendi özgün makaleleri ve bazı önemli İngilizce yazıların çevirilerini de içermektedir.

Yelizarov’un edebî karakterizasyonu önemli bir yer tutar. Sovyet döneminde yayınladığı son romanı *Dişi Kurdun Rüyalari*’nin başkişisi de bir Rus’tur.

Bu makale, Orta-Asya’daki Sovyet⁴ müstemele politikalarını göz önünde bulundurarak Aytmatov’un kurmaca eserlerinde Rusların temsilinin süreç içinde nasıl bir evrime, değişime uğradığını tartışacak; sömüren ve sömürülen ilişkisi üzerinden Aytmatov’un ilk kurmaca metinlerinde olumlanan Rusların temsil ettiği kültür, ideoloji ve misyonun süreç içinde nasıl daha belirsiz, paradoksal ve ikircikli bir hal aldığını ortaya koyacaktır. Bunun için, Aytmatov’un ilk eserlerinde Rusların ve temsil ettiği değerlerin nasıl olumlandığını ortaya koyduktan sonra, bu tavrın süreç içinde nasıl değiştiği gösterilmektedir.

SOVYET MODERNİTE SÖYLEMİNİN TEMELLÜKÜ

Sovyet eğitim sistemi ve ideolojisinin bir ürünü olarak kendisine edebiyat dünyasında yer bulmaya çalışan Aytmatov’un ilk yapıtlarına Rus karakterler fazla yer tutmazlar. Ancak onların yerine yazar siyasi, kültürel ve ideolojik olarak Sovyetlerin kolonyal misyonunu temsil eden ve uygulayan yerel karakterler yaratır.⁵ Bu eserlerde Kırgızların milli ve geleneksel değerleri

⁴ Sovyetler Birliği’nin modern müstemele tarihi ve sistemi içindeki yeri hakkındaki çalışmalar için bkz. Peter A. Blitstein, “Nation-Building or Russification: Obligatory Russian Instruction in the Soviet Non-Russian School, 1938-1953”, *A State of Nations: Empire and Nation Making in the Age of Lenin and Stalin* içinde, haz. Ronald Suny and Terry Martin, Oxford 2001, s. 253-74; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, 1905-1917*, Ankara 1999; Sibelan Forrester, Magdalena J. Zaborowska and Elena Gapova (Haz.), *Over the Wall/After the Fall: Post-Communist Cultures through an East-West Gaze*, Bloomington and Indianapolis 2004; Francine Hirsh, “Toward an Empire of Nations: Border-Making and the Formation of Soviet National Identities”, *The Russian Review*, C. 59, S. 2, 2000, s. 201-26; Terry Martin, “An Affirmative Action Empire: The Soviet Union as the Highest Form of Imperialism”, *A State of Nations* içinde, haz. Suny and Martin, s. 67-90; Paula A. Michaels, “Medical Propaganda and Cultural Revolution in Soviet Kazakhstan, 1928-41”, *The Russian Review*, C.59, S. 2, 2000, s. 159-78; David Chioni Moore, “Is the Post - in Postcolonial the Post-in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique”, *PMLA*, C. 116, S.1, 2001, s. 111-128; Douglas Northrop, “Gender, Empire, and Uzbek Identity”, *A State of Nations* içinde, haz. Suny and Martin, s. 191-220; Yuri Slezkine, “Commentary: Imperialism as the Highest Stage of Socialism”, *The Russian Review*, C. 59, S. 2, 2000, s. 227-34; Mehmet Saray, *Türkistan Türkleri: Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihleri*, İstanbul 1984 ve Serhy Yekelchyk, “Stalinist Patriotism as Imperial Discourse: Reconciling the Ukrainian and Russian ‘Heroic Past’, 1939-1945” *Kritika*, C. 3, S. 1, 2002, s. 51-80.

⁵ Aytmatov’un bu tavrının temel nedenlerinden birinin yine Sovyet devletinin Orta-Asya’daki müstemele politikalarıyla yakından ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Sovyet devleti, azınlık Cumhuriyetleri

olumsuzlanırken, Sovyet devleti onu temsil eden yerel karakterler aracılığıyla olumlanır ve hürriyet ve aydınlanmanın Orta-Asya'ya getircisi olarak tasvir edilir. 1960'ların ikinci yarısına kadar benzer bir biçimde Aytmatov'un gerek konuşmalarında gerekse kurmaca dışı yazılarında "büyük" Rus halkının Kırgız halkı üzerindeki olumlu etkilerine vurgu yaptığını görürüz. Rus halkı ile Kırgız halkının tarihte ilk karşılaşmalarını harikulade bir tarihî olay olarak gören Aytmatov, Tanrı'ya bu karşılaşma için teşekkür ederek şöyle devam eder: "Rus halkı bize Lenin'i, Büyük Ekim Devrimini verdi Sovyet gücü için savaşmamıza önderlik etti, bizi kültür ve modern bilgiyle tanıştırdı." [Alıntılayan Daniyarov, 1983: 9] Aytmatov ilk kurmacalarında bu düşünceler doğrultusunda karakterler yaratarak bir anlamda Rus ve Sovyet müstemele politikalarının ve değerlerinin Orta Asya'ya yayılıp kök salmasına hizmet eder. Bu eserlerde olumlu olarak öne çıkan karakterler, Rus ve Sovyet değerlerinin temsilcileri ve savunucularıdır. Bu bağlamda geleneksel/yerel karşıtlığı üzerine kurduğu *Cemile* (1958) ve *İlk Öğretmenim* (1962), Aytmatov'un Rus ve Sovyet değerlerini nasıl yüceltip olumladığını göstermeleri bakımından dikkate değer eserlerdir.

Geleneksel bir toplumda yaşayan sıra dışı ve geleneklere başkaldıran bir Kırgız kadını betimleyen *Cemile*'nin ana teması, yeni yaşam biçimi değerlerinin övülmesi ve eskinin yerilmesidir. Bilindiği gibi, Sovyet hükümeti Orta-Asya'da egemenliğini pekiştirdikten hemen sonra kadınların kamusal alanda aktif rol almalarını teşvik ederek yeni Sovyet toplumunu erkeklerle birlikte inşa etmeleri için kampanyalar düzenledi. Bu doğrultuda bir çok yazar yerel değerlerin altında ezilen, bağımsızlığını arayan ve baskıcı aile düzenine ve cehalete karşı savaşan aydınlanmacı kadınlara yer veren kurmaca metinler yarattılar. Aytmatov'un geleneksel Kırgız toplumunda yaşayan kadınların durumunu sorunlaştıran bu iki eser de benzer bir işlevi yerine getirir. Yazarın Sovyetler Birliği dışında ilk defa fark edilmesini sağlayan *Cemile*, evli bir kadın olan Cemile'nin Danyar ile olan yasak aşkı hikâye eder. Eserin konumuz açısından en önemli özelliği, bireysel aşkı ve görücü usulü ile evlendiği kocasına karşı sorumlulukları arasında kalan Cemile'nin kendi mutluluğu için toplumsal beklentileri hiçe sayarak sevdiği adamla kaçmasıdır.

Cemile'nin birinci tekil şahıs anlatıcısı ve aynı zamanda Cemile'nin kayın biraderi Seyit, iki sevgili arasında filizlenen ve gelişen aşkı yakından

düzeyinde siyasi ve kültürel politikalarını Moskova'ya ve sosyalist değerlere sadık yerel aktörler tarafından uygulanmasını teşvik etmiştir. Bu aktörler sosyalist değerler konusunda sistematik bir eğitim sürecinden geçmişlerdir. Dolayısıyla genç Aytmatov'un ilk eserlerinde Sovyet müstemele politikalarının aktörleri olan yerel karakterleri olumlamasının Sovyetlerin azınlık politikalarına uygunluk gösterdiğini söyleyebiliriz.

gözlemleyerek hikâye eder. Toplum tarafından ahlaksızlıkla suçlanıp dışlanan Cemile’yi anlayan tek kişi Seyit’tir. Eserde Seyit sadece bu aşk hikâyesini anlatmakla yetinmez, kendi gözünden baskıcı ataerkil Kırgız toplumundaki Kızıl Devrim öncesine ait, modası geçmiş çapraşık sorumluluk ve tabuları da canlı bir biçimde tasvir eder. Resme son derece meraklı olan Seyit bu iki sevgilinin resmini de çizer. Bu resim daha sonra ünlü bir ressam olan Seyit’in aynı zamanda ilk resmidir. Resim ağabeyi tarafından bulununca hainlikle suçlanan Seyit bu tavrı anlamakta zorlanır:

Yere saçılmış kâğıt parçalarına baktıkça içim içime sığmıyor, boğulacak gibi oluyordum. “Hayın sayarlarsa saysınlar beni. Kime hayınlık etmişim? Ailemize mi? Soyumuza sopumuza mı? Ama hiç olmazsa yaşama karşı, yaşam gerçeğine, bu iki insanın aşklarına karşı hayınlık yapmadım. Kimseye anlatamazdım bunu, annem bile anlamadı beni.” diye düşünüyorum.⁶

Cemile gibi geleneksel Kırgız toplumu tarafından anlaşılmayan ve dışlanan Seyit de okuyup ressam olmak için köyden ayrılır. Seyit hayatına modernite söylemiyle özdeşleşen kentte devam eder. Cemile’nin aşk hikâyesi Seyit’e ilham kaynağı olmaya devam eder ve resim akademisinde mezuniyet projesi olarak yine iki sevgilinin yan yana yürüdükleri bir tablo çizer. Ömrü boyunca bu aşk hikâyesinin etkisinden kurtulamayan Seyit, her fırça darbesinde iki sevgilinin seslerini duyar. Eserde modern ve ilerici olanı temsil eden Cemile ve Seyit, geleneksel değerlerin ve cemaatçi toplumun kendi bireysel özgürlüklerini kısıtlamalarına izin vermezler. Her iki karakterin kopuşu, zihinsel ve kültürel olduğu kadar, mekânsal ve fizikseldir de. Yeni yaşamlarına kendi köylerinde değil, moderniteyle özdeşleşen kentte devam ederler.

Benzer bir biçimde *İlk Öğretmenim*, kuma olmaya zorlanan idealist bir komünistin bir kızın sosyalist değer ve kurumların Kırgızistan’a yerleşmesi için yaptığı mücadeleyi konu eder. Eser, kadınların geleneksel toplum tarafından baskı ve zulme maruz kaldığını çok daha etkili bir şekilde dramatize eder. Aytmatov, yengesi tarafından bir eşya olarak görülen ve çocuk yaşta kuma olmaya zorlanan hikâye kahramanı Altınay’ın kişiliğinde geleneksel toplumlarda kadınların mağduriyetini ve ezilmişliğini sorgular ve lanetler. Altınay’ın kişileştirilmesi aracılığıyla ataerkil toplumlarda kadının kuma uygulamasıyla nasıl mağdur edilip ezildiğini gözler önüne serilir:

Kuma! Bu kelimedenden tiksiniyorum. Hangi karanlık çağda kim düşünmüştü bunu? Ruhuyla, gövdesiyle köle olan ikinci karının durumundan, daha aşağılık ne olabilirdi? Ey, mutsuz kadınlar! Ey,

⁶ Cengiz Aytmatov, *Bütün Eserler II: İlk Öğretmenim, Yüzyüze, Cemile, Selvi Boylum, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu*, çev. M. Ethem Gözlü, İstanbul: Cem Yayınevi, 1974, s. 174.

insanlık onurlarını yitirmiş, aşağılanmış, sefilce yaşamış kadınların ruhları, kalkın mezarlarınızdan! Kalkın acı çekmiş zavallılar, o çağların karanlığı sizinle birlikte silkinsin! Yazgısı sizinkinin aynı olan sonuncu kuma söylüyor bunu size!...⁷

Altınay'ın yukarıdaki haykırışı, bu geleneği sorgulaması ve insanlık dışı olarak görmesi bu uygulamanın kurbanı bütün kadınların başkaldırısını sembolize eder. Ayrıca Altınay'ın kendisini sonuncu kuma olarak görmesi, Sovyet sisteminin gelmesi ile birlikte bu "çağ dışı" geleneğin sona erdiğini, dolayısıyla kadınların özgürlüklerine kavuştuğunu imler.

Ayrıca yüzyıllarca göçebe bir hayat süren Kırgız halkının yaşamlarının önemli bir parçası olan "çadır", bu kitapta Altınay'ın tecavüze uğradığı bir mekân ve özgürlüğünü kısıtlayan bir "kafes"i sembolize eder. Zorla kaçırılıp kendisinden yaşça büyük bir adamın ikinci karısı olmaya zorlanan ve kendi deyimiyle kızlığı elinden alınan Altınay, her şeye rağmen kapatıldığı çadırdan kurtulmaya çalışır:

Karanlıkta yoklaya yoklaya kapıyı buldum. Fakat ne çare, kapı kıl iplerle sımsıkı bağlanmıştı. Ustalıkla atılan düğümler o karanlıkta çözülecek cinsten değildi. O zaman altından çıkmak için çadırın yan örtülerini kaldırmaya çalıştım. Çadır dışarıdan da at kıllarıyla sımsıkı yere tutturulduğu için bütün uğraşmalarım boşa çıktı.

Kapıyı tutan ipleri keskin bir şeyle kesmekten başka çıkar yol yoktu. Sağı solu sessizce yokladıysam da elime ağaç bir kazıktan başkası geçmedi. Bunun üzerine çadırın bir kenarından toprağı kazmaya başladım. Giriştiğim işin sonunun gelmeyeceğini bile bile kazıyordum. O andaki tek düşüncem ne pahasına olursa olsun buradan kurtulmaktı. O herifin kütük gibi yatıp horlamasına katlanmaktansa ölmek bin kere iyiydi. Özgürlüğüm için dövüşe dövüşe ölmek, boyun eğmemek istiyordum...⁸

Kırgız geleneğinde neredeyse kutsallaştırılan çadır, Aytmatov'un bu kurmacasında genç bir kızın bekâretinin zorla elinden alındığı, kirletildiği zelil bir mekâna dönüşür. Altınay kendisini bu çadırda kafese kapatılmış bir kuş gibi hisseder. Daha sonra Düşşen ve Sovyet devletinin resmi görevlilerinin yardımıyla özgürlüğüne kavuşarak ünlü bir akademisyen olan Altınay, Sovyetler'in Orta-Asya'ya getirdiği değerlerin temsilcisi olmakla kalmaz, aynı zamanda eğitim politikalarının başarılı bir örneği olarak betimlenir. Bu yönleriyle o Sovyet devletinin Kızıl Devrim'de vaat ettikleri yeni Sovyet insan tipinin başarılı bir modeli, örnek alınması gereken bireyidir.

⁷ Cengiz Aytmatov, a.g.e., s. 50.

⁸ Cengiz Aytmatov, a.g.e., s. 50.

Sovyet rejiminin resmî temsilcisi olarak eserde tasvir edilen Düşen karakteri de Aytmatov’un Sovyetlere karşı tavrı konusunda önemli ipuçları verir. Düşen eserde, bütün enerjisini Kırgız toplumunda Sovyet değerlerini yerleştirmeye adanmış idealist, sosyalist bir öğretmen olarak hikâye edilir. Eski yani yerel olanla yeni yani Sovyet olan arasındaki karşıtlık üzerine kurulan Düşen’in kişiliğinde Altınay’a benzer bir şekilde Aytmatov, Kırgız halkına yeni Sovyet insanı modelini takdim eder. Eserde Düşen’in eski ile yeni, yerel ile Sovyet olana karşı tavrı çok nettir: “Bizler yoksul insanlarız. Bizi hep küçük görmüşler, ezmişler. Bugüne kadar karanlıkta yaşamışız. Ama şimdi Sovyet yönetimi ışığı görmemizi istiyor, okumayı yazmayı öğrenmemizi istiyor”.⁹ Dolayısıyla çocukları eğitmek için kırsal bir köyde okul açarak onları geleceğin yeni Sovyet insanı olarak yetiştirmek ister. Bu konuda hiçbir ödün vermez. Kapı kapı dolaşarak aileleri çocuklarını okula göndermeleri konusunda ikna etmeye çalışır. Hatta gerektiğinde tehdit eder: “Demek çocuklarınızın okula gönderileceğini bildiren, Sovyet yönetiminin mührünü taşıyan şu kâğıda karşı çıkıyorsunuz, öyle mi? Toprağı, suyu, özgürlüğü kim verdi size? Sovyet yasalarına karşı koyacak varsa çıksın şuraya”!¹⁰ Böylece Düşen, türlü engeli Sovyet hükümeti adına hareket ettiğini söyleyerek bastırır. Okulda çocuklara okuma yazma öğretmenin yanında sosyalist değerleri ve ilkeleri öğretip adeta bir beyin yıkama operasyonuna tabi tutar. Özellikle komünist devrimin lideri Lenin’i yüceltir. Aytmatov’un kendisi de bu yapıtta Sovyet edebiyatında, komünist değerlere son derece bağlı ve bu değerleri yaymak için her şeyini ortaya koyan, inandıklarından ödün vermeyen, cesaretli ve kararlı Leninist bir “olumlu kahraman” örneği yaratmak istediğini ileri sürer.¹¹

İki eserde de Aytmatov, sosyalist toplumu inşa etme yolunda Sovyet müstemleke sisteminin söylemlerini överken yeni toplumun inşasına engel olarak nitelediği yerel halkın geleneksel değerlerini eleştirir. Sovyet değerlerinin Kırgızlar tarafından benimsenmesi gerektiğini imleyen bu eserlerin makalenin konusu bakımından en belirgin özelliği, olumlanan yerel karakterlerin Ruslar ya da Sovyetler Birliği’nin resmî ideolojisinin temsilcisi olarak eserlerde yer almalarıdır. Dolayısıyla Sovyet müstemleke sisteminin aktörleri ve söylemlerinin sözcüsü olarak devamlı olarak olumlanan bu karakterlere karşı geleneksel değerleri temsil eden yerel karakterler cahil, şiddete meyilli ve bağınaz kişiler olarak olumsuzlanırlar. Eserlerde geçmiş, şimdi ya da gelenekselle çağdaş arasındaki çatışma modern, yeni ve ilerici olarak nitelenen şimdinin eskiyi galebe çalması ile çözümlenir. Bu özellikleriyle Aytmatov’un

⁹ Cengiz Aytmatov, a.g.e., s. 19.

¹⁰ Cengiz Aytmatov, a.g.e., 19.

¹¹ Chingiz Aitmatov, *Mother Earth and Other Stories*, çev. James Riordan, Londra ve Boston 1989, s. 15.

ilk dönem eserleri egemen müstemleke söylemini içselleştiren ve onun kendi toplumunda yerleşmesine katkıda bulunan edebî metinler olarak yorumlanabilir. Bu iki eserde Aytmatov modernite söyleminin bu bağlamda Sovyet müstemlekeci politikalarının en temel amacının yerli halkı karanlıktan kurtarmak olduğunu yaymaya çalışır. Bu çerçevede Aytmatov'un bu eserlerdeki tavrı, Frantz Fanon'un yabancı, özellikle Batı müstemlekesi yönetimi altında eserler veren yerel yazarların sergiledikleri belli bir tavra tekabül eder. Fanon'un ilk evre ya da "tam bir asimilasyon dönemi" olarak tanımladığı bu evrede, yabancı müstemlekesi altındaki yazarlar Batı kültürünü asimile ettiklerini kanıtlayan eserler verirler. Aytmatov da birçok sömürge altında aydınına benzer bir şekilde, Sovyet modernite kültürü çerçevesinde, hatta onu yaymak isteyen eserler verir. Bundan dolayı ilk dönem eserleri, Fanon'un ifadesiyle, "metropoldeki muadillerindekilerle noktası noktasına denk düşer." Aytmatov'un "esin kaynağı" Sovyet modernitesidir; dolayısıyla "Avrupa'dır ve bu eserlerde metropol yazınındaki iyi tanımlanmış akımlar arasında kolayca bağlantı kurulabilir".¹² Aytmatov'un edebi faaliyetleri özelinde bu tanımlanmış akım tabii ki Sovyet sosyalist realizmdir.

Ancak Aytmatov'un Sovyet sömürge yönetimine ve onun değerlerine karşı olumlu tavrı 1966'da yayımlanan *Elveda Gülsarı* adlı eseri ile değişmeye başlar. Önceki eserlerinin tersine, romanda yazarın Sovyet ve Rus değerlerine karşı daha muğlak bir tavır aldığı görülür. *Elveda Gülsarı* Aytmatov'un çağdaş Sovyet toplumuna karşı eleştirel olarak yaklaştığı ve Komünist Parti'nin temel siyasi, ekonomik ve kültürel politikalarını sorgulamaya başladığı ilk kurmaca metnidir. Aytmatov bir taraftan Komünist Parti içindeki bazı bürokratların karakterizasyonu aracılığıyla çağdaş Sovyet toplumundaki siyasi yozlaşmayı, yolsuzluğu ve baskıcı sistemi eleştirirken, diğer taraftan Parti'deki bazı dürüst ve idealist yöneticilerin varlığına okurun dikkatini çeker. Temel olarak Stalinist terörün ve politikaların lanetlendiği romanda, Sovyet devletini ve söylemini

¹² Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer, İstanbul 2007, s. 216. Fanon'un bu eserine ek olarak, müstemleke altında yaşayan yazarların tavrı, davranış ve eserlerinin temel karakteristikleri için bkz. Isaac Yetiv, "Alienation in the Modern Novel of French North Africa Before Independence", *Exile and Tradition: Studies in African and Caribbean Literature* içinde, haz. Rowland Smith, Londra 1976, s. 84-97. Sömürge dünyasında Batı modernite kültür ve söyleminin taklidi, temellükü ve farklı işlevlerinin ayrıntılı tartışmaları için ayrıca bkz. Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, İstanbul 1996. Konunun Sovyet müstemlekesi altındaki Orta-Asya bağlamında incelemeleri için bkz. Halim Kara, "Narratives of Self-Assertion: Representations of the Western Other in the Works of the Uzbek Author Abdulhamid Sulaymon Cholpan, 1897-1938", *Middle Eastern Literatures*, C. 10, S. 1, 2007, s. 57-74; Adeeb Khalid, "Nationalizing the Revolution in Central Asia: The Transformation of Jadidism, 1917-1920", *A State of Nations* içinde, haz. Suny and Martin, s. 145-162 ve Begali Qosimov, *Milliy Uyghonish va O'zbek Filologiyasi Masalalari*, Tashkent 1993, s. 12-39

temsil eden yerel karakterlerden büyük bir kısmı iktidar düşkün, yozlaşmış, çıkarıcı, şefkatsiz, acımasız ve şiddete meyilli kişiler olarak tasvir edilir. Bütün yaşamını Sovyet ve sosyalist değerlerin Orta-Asya’ya yerleşmesine adanmış romanın başkişisi Tanabay ve ihtiyar atı Gülsarı (Tanabay’ın öteki ben), romanda bu tür karakterlerin kurbanı olarak tasvir edilir.

Önceki kurmaca yapıtlarına göre daha karmaşık anlatım tekniklerinin kullanıldığı *Elveda Gülsarı*, Tanabay adlı yaşlı bir kolhoz çobanı ve atı Gülsarı’nın değişik dönemlerde kesişen yaşamlarını hikâyeye eder. Anlatı zamanı ile geçmiş arasında gidip gelen romanda Tanabay sürekli olarak geçmişte yaşadıklarını hatırlar ve onların muhasebesini yapar. Bu gidiş-gelişler aracılığıyla Aytmatov, Sovyet yönetiminin Orta-Asya’ya yerleşmesine hizmet eden Tanabay’ın bu tavrının gereksizliğini ve acımasızlığını yine kendi gözünden sorgular:

Oysa gençliğinde kendisi de eski törelerin mezarını kazandıktan biri olmuştu. Hatta bir komsomol toplantısında, keçe çadırlardan, çadır evlerden söz etmişti. Keçe evlerin yok edilmesini istemişti. Çadır evler devrim öncesinin evleridir ve bunlardan vazgeçilmelidir, demişti. Aslında bunu birilerinden duymuş ve kendi görüşü olarak söylemişti: “Yok olsun çadır evler! Eski usuller yok olsun!” demişti.

Böylece çadır evler gerçekten yıkıldı, yok edildi. Onların yerine kış evleri yapılmaya başlandı. Keçe evin direkleri kırıldı. Bunlardan ağıl çitleri, bahçe parmaklıkları yapıldı. Keçe kaplamalar da kesilip evlerde kullanıldı. Hatta bazıları yakıldı...

Ne var ki, hayvancılıkla geçinenler, dağlarda sürü otlatanlar, kışlatanlar, çadırsız yapamazlardı. Bu gerçek iyice anlaşılıyordu. Tanabay o sözleri nasıl söylediğine bugün hayret ediyordu. Pişmalık içindeydi. Keçe çadır, kendi milletinin, atalarının en güzel buluşlarından biriydi. İnsanoğlu bugüne kadar bu durum için, göçüp konanlar için, daha iyisini bulamamıştı. Yüzyıllar boyu geliştirilmiş, her şeyi değerlendirilmiş, sınanmıştı. Bunu nasıl anlayamamış, çadırların yıkılmasını istemek gibi bir sözü ağzına nasıl almış, nasıl dili varıp söylemişti.¹³

Burada, *İlk Öğretmenim*’de menfi olarak tasvir edilen, hatta zellileştirilen çadır, Kırgızlar gibi hayvancılıkla uğraşan toplumların yaşamlarını sürdürmeleri için vazgeçilmez geleneklerden biri olarak görülür. Alıntının ilk kısmında genç Tanabay’ın çadıra karşı tavrı ile *İlk Öğretmenim*’deki genç yazar Aytmatov’un tavrı arasında benzerlikler vardır. Dolayısıyla yazarın Tanabay gibi doğrudan Sovyet sömürge politikalarının gönüllü uygulayıcısı olup ancak

¹³ Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı*, çev. Refik Özdek, İstanbul 2000, s. 93.

bundan sonradan pişmanlık duyan bir karakter yaratması önemlidir. Aytmatov, Tanabay'ın karakterizasyonunda bir taraftan Stalin dönemi Sovyet politikalarının eleştirirken, öbür taraftan ilk kurmaca eserlerinde Kırgız toplumunun millî gelenek ve değerlerine karşı takındığı kendi olumsuz bakışının da bir muhasebesini yapar.

Tanabay'ın gençlik yıllarındaki idealist ve ödünsüz devrimci kişiliği başka alanlarda da kendisini gösterir. Örneğin o dönemde kolektif çiftlik kurmada kendi payına düşeni fazlasıyla yerine getiren birisi olarak çizilir. Bu uğurda kardeşi Kulıbay'ın çiftliğinin elinden alınıp bir kulak olarak Sibirya'ya sürülmesini bile desteklemiştir. Genç Tanabay bu konuda o kadar ödünsüzdür ki kendisine suçsuzluğunu açıklamaya çalışan kardeşini dinlemeyi bile reddeder: Tanabay kardeşine “Eski zengin, yeni zengin hepsi bir bizim için. Sen düşman sınıfındansın. Kolhoz kurabilmemiz için önce sınıfı yok etmemiz gerek. Sen bizim yolumuzun üzerinde bir engelsin, bu engeli kaldırmalıyız” diyerek gerek sınıf bilinci konusundaki gerekse kolhozların gerekliliği konusundaki tavrını ortaya koyar. Sonunda Tanabay'ın kardeşi Kulıbay Sovyet devleti tarafında kulak olarak damgalanıp Sibirya'ya sürülür. Anlatı zamanında Tanabay geçmişe dönüp baktığında bu tür davranışlarında aşırıya kaçtığı için büyük pişmanlık duyar. Burada genç Tanabay'ın tavrı ile Sovyet sömürge sisteminin Orta-Asya'daki ekonomik, sosyal ve siyasi politikaları arasında büyük benzerlikler vardır. Yeni Sovyet toplumu ve insanı, eskinin tamamen yok edilmesi ve ortadan kaldırılması üzerine kurulmak istenir. Eskiye ait olan her şey yeni hayat biçimi için engel olarak görülür. Dolayısıyla ihtiyar, güngörmüş Tanabay kardeşine karşı eski davranışlarını sorgularken, aslında Stalin dönemindeki Sovyetler'in Kırgızistan ve Orta-Asya'daki politikalarını da sorgular.

Roman Tanabay'ın geçmişi hatırlamasıyla Sovyetler'in Stalin dönemindeki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel politikaları eleştirmekle yetinmez, benzer zorbacı Stalinist politikaların ve zihniyetin çağdaş Sovyet toplumunda da devam ettiğine vurgu yapar. Tanabay'a göre, Sovyet yönetiminde Stalin'den sonraki bazı olumlu değişimlere rağmen, eskinin yani Stalin döneminin günahları hâlâ yaygın bir şekilde tekrarlanmaktadır. Parti yönetimine hâkim olan kişilerin çoğu eski Stalinist bürokratlardır ve bugün bile eski yöntemleri kullanarak insanlara baskı uygulamaya devam ederler. Tanabay'a göre Stalin döneminde halka baskı uygulayan ve zulmeden yöneticiler hâlâ görevlerinin başındadırlar. Ayrıca Sovyet hâkimiyetinin Orta-Asya'da yerleşmesine katkıda bulunan Çora gibi dürüst, çalışkan, idealist ve özverili yerel kişilerin yerini Aldanov gibi bencil, çıkarıcı, baskıcı ve sadist yeni yöneticilere bırakmışlardır. Örneğin kolhoz başkanlığına atanan Aldanov'un ilk icraatı, keyfi idaresini potansiyel olarak sorgulayacak kişileri etkisiz hale getirmek olur. Bu kişilerden birisi de Tanabay'dır. Bu bağlamda ilk icraatı ise

Gülsarı’yı Tanabay’ın elinden alıp kendi kişisel binek atı yapmasıdır. Aldanov bununla da yetinmez, Gülsarı’yı hadım ettirir:

Gülsarı yularını koparmaya çalışıyor, tepiniyor, çırpınıyordu. İple, kayışla değil , iki yanından zincirle bağlamışlardı onu. Nasıl koparsın! Bağırsa belki duyarlardı. Başını ahırın yukarısındaki küçük penceresine doğru kaldırdı, ayağının altındaki samanları çiğneyerek ve korayı inleyen bir sesle acı acı kişnedi. Neredesiniiz! Neredesiniiz?

[...] Boynuna atkuyruğu kılından yapılmış kement geçirilince Gülsarı’nın tüyleri diken diken oldu. Kalın bir ipi düğümleyip ucunu sırtından aşırıp uzattılar. Niçin yapıyorlardı bunu? İpi neden arka bacaklarına doğru çekiyor, onu neden bağlıyorlardı? Gülsarı hırıldıyor, çırpınıyor, gözlerini dört yana çevirip ürkek ürkek bakıyordu. Ne yapacaklardı bu adamlar?

[...] Gülsarı başını salladı. Bütün vücudu zangır zangır titriyordu. Sonra kasları kasıldı. İpler derisini çiziyor, acıdan bacaklarını karnına çekiyor, toynakları vücuduna batıyordu. Bir daha silkindi, bir daha gerindi, boşta kalan arka ayaklarından biriyle tekme savurmaya başladı. İp çatırdayarak gerildi.

[...] Adamlar yorganın dört ayağını bir araya getirip sımsıkı bağlamışlardı. Gülsarı hala çırpınıyor, acılar içinde kıvraniyor, başına ve boynuna basanları silkeleyip atıyordu. Ama adamlar yine abanıyor, bastırıyorlardı. Atın ter içinde kalan vücudu, ayakları uyuşturdu. Ve kendini bırakıverdi.

[...] O zaman, yeni başkan, yere yapıştırılan atın başına sokuldu, burnunun dibine çömeldi. Akşam içtiği votkanın pis kokusunu hayvanın yüzüne savurarak baktı. *Önünde yatan at değil de baş düşmanı olan bir insanmış gibi kin kusarak bakıyordu ona.*¹⁴

Gülsarı’nın hadım edildiği, uysallaştırıldığı ve etkisizleştirildiğine tanıklık ettiğimiz bu uzun ve dramatik alıntıda Aytmatov bir yandan Sovyet yönetici sınıfını temsil eden Aldanov’un acımasızlığı ve zalimliğine vurgu yaparken, diğer yandan Sovyet iktidarına karşı gelecek kişilerin akıbetleri konusunda önemli ipuçları verir. Gülsarı’nın uysallaştırılması aynı zamanda onunla özdeşleşen Tanabay’ın sembolik olarak hadım edilmesine, iktidarsızlaştırılmasına da işaret eder. Gülsarı’nın Aldanov tarafından hadım edilmesi ya da uysallaştırılıp sahibine itaatkâr hale getirilmesi Aytmatov’un daha sonra *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanında tafsilatlı bir biçimde tasvir edeceği “mankurt” kavramının bir habercisi gibidir. Dolayısıyla Gülsarı yazarın

¹⁴ Vurgu yazara aittir. Aytmatov, a.g.e., s. 98-100.

kurmaca eserlerindeki mankurtlaştırma operasyonunun bir anlamda ilk kurbandır.

Romanda, bundan sonra Gülsarı gibi Tanabay da Parti'nin ondan beklediği gibi amirinin otoritesini kabul etmek zorunda kalır. Adına yakışır bir biçimde hareket eden Aldanov için Tanabay'ın boyun eğmesi yeterli olmaz ve yakaladığı ilk fırsatta onu Parti üyeliğinden ihraç etmeye çalışır. Eserin sonunda Tanabay, Sovyet liderlerinin adalet ve 1917 devriminin değer ve ideallerine bağlılıklarının devam ettiğine ve Sovyet moral değerlerinin yerleşmesine olan inancını sürdürür. Aytmatov bunu Tanabay'ı Parti'de çalışan idealist ve dürüst kişilerle tanıştırmak ve olumsuz karakterlerin karşısına Kerimbekov gibi hem komünist değerlere sahip hem de Kırgız kültürüne bağlı çift değerli idealist ve dürüst karakterler yaratarak temsil etmeye çalışır. Ancak romanda Tanabay'ın bu iyimser bakışı yine Sovyet proletaryasını temsil eden kamyon şoförü tiplmesiyle değillenir. Leş gibi votka kokan kamyoncunun gözünde Tanabay ve atı Gülsarı, geçmiş yaşam biçiminin kalıntılarıdır artık.

Aytmatov'un Sovyet değerleri karşısındaki ikircikli tavrı, *Beyaz Gemi*'de daha da belirginleşir. Yazar bu kurmacasında geleneksel mitik öğelere dayanarak Sovyet toplumunda güncelliğini koruyan Stalinist düşünce ve totaliter anlayışa saldırıya devam eder.¹⁵ Yine Parti'yi ve Sovyet hükümetini temsil eden yerel karakterler aracılığıyla Sovyet sistemindeki kültürel ve toplumsal yozlaşmayı çok daha bariz biçimde eleştirir. Bu bağlamda eserde millî kültüre ve değerlere yabancılaşmış baskıcı ve zalim bir Parti kuklası olan Orozkul'un edebî karakterizasyonu önemlidir.

Elveda Gülsarı'nın aksine, *Beyaz Gemi*'deki kötü karakter Orozkul, Stalin dönemini değil, çağdaş Sovyet yaşamını temsil eder. Çıkarıcı, tembel, despot, alkolik ve kendini beğenmiş Orozkul, konumunun verdiği gücü sınırsızca kullanır ve çevresinde terör estirir. Eşini ve Mumin'i sürekli aşağılayan ve kötü davranan Orozkul'a hiç kimse karşı gelemez. Adına yakışır bir biçimde (Orozkul-Rus kulu) adeta Rus kölesi gibi Sovyet ve Rus varlığının ve mutlak iktidarının sadık uygulayıcısıdır o. Sovyet ve Rus olan her şeye taparcasına bağlıdır. O sadece şiddete meyilli olmasıyla ve acımasızlığıyla ön plana çıkmaz, aynı zamanda millî olmayan yani Rus olan her şeyi bir köle gibi gönüllü olarak kopya etmesiyle de dikkati çeker. Dolayısıyla Orozkul'un kişiliğindeki kusurlar yerel kültürü ve geleneği olumsuz olarak etkileyen Rus baskısının bir yansıması olarak okunabilir. Orozkul'un habis eylemleri vasıtasıyla okur, Ruslaşmayı sembolize eden sarhoşluğun, büyüklere

¹⁵ Aytmatov'un kurmacasında çok önemli bir yere sahip olan mitin kullanımı ve anlatsal ve tematik işlevinin ayrıntılı incelemeleri için bkz. Erika Haber, *The Myth of the non-Russia: Iskander and Aitmatov's Magical Universe*, Lanham 2003 ve Nina Kolesnikoff, *Myth in the Works of Chingiz Aitmatov*, Lanham 1999.

saygısızlığın, çevreye karşı kötü muamelenin ve Kırgızların geleneksel destanlarına karşı düşmanlığın kültürel olarak katıksız bir Ruslaşmanın sonucu olduğunu keşfeder. Ayrıca Sovyet eğitim sisteminin ürünü olarak iktidar ve güce tapmayı içselleştirir. Orozkul’un modern ve Rus olana hayranlığı onun şehre karşı olan sevgisinde de görülür:

Hhmm... ah bir yerleşseydim şehre! Cehennem olsun bu dağlar, bu ormanlar, bu tomruklar... Yulaf yemiş at gibi çalımlı çalımlı dolaşırdım şehirde. Herkese saydırırdım kendimi. Beni görmek isteyenler Sayın Orozkul Balacanoviç, makamınıza girebilir miyim diye izin alırlardı. Bir de avrad alırdım. Niye olmasın? Güzel bir artistle evlenirdim mesela. Elinde mikrofon, hem okuyor hem oynuyor. Onlar için önemli olan kocasının iyi bir işi olmasıdır. Boynuma kiravatımı take, böyle güzelin koluna girerdim işte... Sinemaya giderdik. Tabii o topuklu ayakkabı giyerdi. Mis kokular sürünürdü. Yanımızdak geçenler bu kokuyu alsın diye derin derin nefes çekerlerdi burunlarından.¹⁶

Şehri neredeyse ütöpik bir cennet olarak tahayyül eden Orozkul’a göre eğer şehirde yaşasaydı çocukları her şeyi öğrenip piyano çalacaklar, köyde konuşulan kaba kelimelerle beyinlerini doldurmak yerine Rusça konuşabileceklerdi. Orozkul’un bu bakışı yazarın şehir ve şehir yaşamını Ruslara ait bir alan olarak gördüğünü ima eder. Dolayısıyla Aytmatov, eserin temel olumsuz karakterini şehir yaşamıyla özdeşleştirerek bir anlamda o yaşama karşı olumsuz tavrını göstermek ister. Bu bağlamda Orozkul’un şehir hayatını idealleştirip yüceltmesi romanda onun millî geleneklere ve değerlere bakışıyla zıtlık gösterir. Romanda millî efsaneler, masallar, örf ve adetlerle devamlı olarak dalga geçer ve bunları küçük görür. Bu özellikleriyle Orozkul karakteri, Aytmatov’un yüzünü kente ve Sovyet kültürüne çeviren ve Seyit, Cemile ve öğretmen Düşen karakterleriyle tamamen çelişir.

Klasik idealist sosyalist kahramanlar yaratarak edebiyat hayatına başlayan Aytmatov kısa bir süre içinde bu edebiyat politikasının sınırlarını zorlayarak değişimden yana tavır koymuştur. Dolayısıyla bu iki yapıtta yönetici sınıfı ve Sovyet değerlerini temsil eden karakterler, genellikle görevlerini suiistimal eden ve başkalarını aşağılayan olumsuz kişiler olarak betimlenir. *Gün Uzar Yüzyıl Olur*’da karşımıza çıkacak kendi kültürlerine yabancılaşmış, yozlaşmış ve hafızalarını kaybetmiş “mankurt”ların habercileridir bu karakterler.

¹⁶ Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi*, çev. Refik Özdek, İstanbul 1999, s. 75.

YELİZAROV: “ÖRNEK” BİR İDEOLOG VE ORYANTALİST

Aytmatov'un gerek Sovyet müstemeleke yönetimine, gerekse Ruslara karşı tavrı 1980'de *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanının basımıyla yeni bir boyut kazanır. *Gün Uzar Yüzyıl Olur*'a kadar Sovyet sistemi ve politikaları karşısında tavrını genel olarak Sovyetleşmiş ya da millî değerlerini yitirmiş (Sabıtcı, Tansıkbayev gibi) birçok yerel karakter aracılığıyla ortaya koyan yazar, bunlara ek olarak romanda doğrudan Rus karakterlere yer verir. Böylece okur, yazarın bir öteki olarak Ruslara bakışını doğrudan gözlemlene imkânına kavuşur. Romanın yirmi dört saatlik bir olayı anlatan ana olay örgüsü, başkişi Yedigey'in arkadaşı Kazangap'ın arzusunu yerine getirmek için cenazesini Kazaklarca kutsal sayılan Ana-Beyit mezarlığına götürmesi etrafında gelişir. Zor koşullar altında mezarlığa ulaşmaya çalışan cenaze alayı devam ederken, Yedigey, yol boyunca, geçmiş yaşantısını ve Kazangap'la geçirdiği günleri anımsar. Geriye dönüş tekniğinin yoğun olarak kullanıldığı bu bölümde, Yedigey'in bakış açısıyla Kazangap ve Yelizarov gibi romanın diğer karakterleri, Yedigey'in onlarla olan ilişkileri ve romandaki efsane ve hikâyeler okuyucuya sunulur.¹⁷ Yedigey, Yelizarov ve Kazangap arasındaki kahraman-akıl hocası ya da usta-çırak ilişkileri *Gün Uzar Yüzyıl Olur*'un önemli bir yönünü oluşturur. Yedigey ve Kazangap'ın yakın dostları olarak tasvir edilen jeolog ve bilim insanı Yelizarov gerek kurgusal gerekse izleksel olarak çeşitli işlevleri yerine getirir. Aytmatov ilk bakışta Yelizarov'un kişiliğinde klasik Sovyet toplumcu gerçekçi kurmacasında sıkça görülen olumlu kahramana sıkıntılı anlarda ideolojik ve psikolojik rehberlik görevini yerine getiren bir akıl hocası kurgular gibidir. Kazak gelenek-göreneklerine ve değerlerine saygı gösteren komünist ve ideal bir Rus olarak betimlenen Yelizarov, Sovyet sömürgesi altındaki Orta Asya'da devleti temsil eden bürokratlar için adeta örnek bir model olarak yaratılır. Eski bir Bolşevik olarak Kızıl orduda karşı devrimcilerle savaşarak ve daha sonra sosyalizmin yerleşmesine katkıda bulunarak ideolojik olarak Sovyet değerlerine ve misyonuna olan sadakatini ispat etmiş ve bunları özümsemiş birisidir Yelizarov. Bütün bu bilgi, birikim, deneyim, hizmet, donanım ve sağduyu onun Yedigey'e ağabeylik yapacak niteliklere sahip olmasını sağlar.

¹⁷ Sovyet döneminde yayımlandığında çok tartışılan Aytmatov'un bu başyapıtı, aynı zamanda yazarın hakkında en çok yazı yazılan eseridir. Anlatım ve tematik olarak muğlaklığın egemen olduğu *Gün Uzar Yüzyıl Olur* ayrıntılı inceleme ve yorumlamaları için bkz. Katerina Clark, "The Mutability of the Canon: Soviet Realism and Chingiz Aytmatov's 'I dol'she veka dlitsia den'", *Slavic Review*, C. 43, 1984, s. 573-87; Sabahattin Çağın, *Cengiz Aytmatov ve Gün Olur Asra Bedel Romanı*, İzmir 2000; Halim Kara, 2003, a.g.m., s. 302-307 ve Joseph P. Mozur, *Parables from the Past: The Prose Fiction of Chingiz Aytmatov*, Pittsburgh 1995, s. 96-129. Dipnot 13'te zikredilen Erika Haber ve Nina Kolesnikoff'un çalışmalarının bir bölümü de doğrudan bu eserdeki mitin kullanımı ve işlevine odaklanmaktadır.

Bu özellikleriyle Yelizarov¹⁸ bir bakıma yazarın romandaki sözcüsü ve tahayyül ettiği yeni Sovyet insanının ve egemen ulusun ideal örneğidir. Mesela, romanın kurgusal ve izleksel temelini oluşturan Nayman Ana efsanesini yazıya o geçirir. Kazak halklarının masal, töre ve efsaneleri hakkında çalışmalar yapar. Zaman zaman romanda Yedigey’in Sovyet toplumu ve sistemi konusundaki kaygı ve endişelerini gidermek için Parti’nin yeni sorumlulukları konusunda Yedigey’i bilgilendirir. Abutalip’in haksızca mahkûm edildiğini ortaya çıkararak aklanmasına yardımcı olur. Geçmişteki hataların tekrar edilmemesi için Parti’nin yeni sorumluluklar alması gerektiğini belirterek Sovyet toplumunun kendini yenilemesi ve temizlemesi gerektiğine inanır. Bütün bu sorumluluk ve özellikleriyle Yelizarov, Aytmatov’un tahayyül ettiği egemen ulusun ideal bir ferdi ve Sovyet sömürgeciliğinin adaletli bir yöneticisini sembolize eder. Ancak bütün bunların yanında Yelizarov, Parti’nin ara sıra hatalar yapsa da yaptığı yanlışları düzeltmeye çalıştığına inanır. Örneğin Yelizarov, Abutalip’in haksız bir biçimde suçlanması konusunda Parti’yi ve Sovyet devletini doğrudan sorumlu tutmamak için kendince mazeretler bulmaya çalışır. Onun gözünde asıl suçlu Parti değil, Tansıkbayev gibi ellerindeki gücü suistimal eden kötü niyetli kişilerdir. Konuyla ilgili Yedigey’e yazdığı mektupta suçu sistemde değil, insanoğlunun yaradılışında aramanın daha doğru olacağını ileri sürer:

Bu adam [Tansıkbayev] böyle bir şeyi ne diye yaptı dersin? Onu bu kötülüğe iten neydi? Gerek kendi bildiğim benzer olaylardan, gerekse senin bu konuda anlattıklarından bir sonuç çıkarmaya çalıştım, fakat ne yazık ki onu böyle davranmaya iten nedenleri kendimce bir açıklığa kavuşturamadım. Kafamdaki soruların hepsi yanıtız kalıyor. Abutalip Kıttıbayev gibi hiç tanımadığı bir adama karşı ne niye kin beslemiş olsun, bilmem ta nereden gelmiş bir Tansıkbayev. Belki de bu, tarihin kimi dönemlerinde insanları saran bir salgın hastalıktır. Ya da insanlığın başlangıcından beri hepimizin içinde yaşayan, bizleri gizli gizli kemiren, zayıf anımızı bulunca da bizi acımasızca davranmaya itveren kıskançlık, başkasını çekememe hastalığı. Ancak burada yine bir şeyi anlıyorum: Abutalip görünüşüyle, yaşam tarzıyla bu adamın kıskançlık damarını niye kabartsın? Ben onda öyle imrenilecek, kıskançlık uyandıracak bir şey göremiyorum. Eziyet çektirme yöntemlerine gelince, bu da insanlığın tarihi kadar eskidir. Zamanında birine “Zındıktır!” diye bir kulp takıldı mı, böyleleri Buhara çarşısında

¹⁸ Orta-Asya’da yaşayan ve Şarklı hemen her şeye meraklı ve onun hakkında her türlü bilgi ve birikime sahip bir Rus olarak Yelizarov, birçok yönüyle Edward Said’in *Şarkiyatçılık* adlı çalışmasında tartıştığı tipik Oryantalist özellikler taşır. Bkz. Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülver, İstanbul 2003.

taşlanarak öldürülür, Avrupa ülkelerinde ise ateşe atılırdı. Buraya gelişinde bu konuları seninle uzun uzun konuşmuştuk. Abutalip'in dosyasının incelenip gerçeklerin su yüzüne çıkmasından sonra bir kez daha anladım ki, insanoğlunun, bir başkasının kişiliğini kıskanma kusurundan kurtulması çok zaman alacak. Ne kadar zaman alacağını hiç tahmin edemem.¹⁹

Ancak yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere, Yelizarov'un "felsefi" rasyonalizasyonu zorlayıcı olduğu kadar romanın bütünü dikkate alınınca okurun gözünde ikna edici de değildir. Buna rağmen sadık bir mürit olarak Yedigey, Yelizarov'un açıklamasını yeterince aydınlatıcı ve mantıklı bulur. Dolayısıyla romanda Yelizarov'un görünüşteki olumlu karakterizasyonu onun romanın bütünündeki paradoksal anlatsal ve söylemsel işlevi, romandaki diğer karakterlerle birlikte değerlendirilince muğlaklaşır. Her şeyden önce Aytmatov romanda Kazangap'ın karakterizasyonu ile Yelizarov'un tam karşıtı ikinci bir akıl hocası yaratarak bir anlamda onun temsil ettiği bütün değerleri iptal eder, değiller. Yelizarov'un tersine Kazangap Orta Asya Türkleri'nin milli kültürel değerlerinin temsilcisi olarak betimlenir. Bunları Yedigey'e öğretilip aktararak kültürel devamlılığın sağlanmasına katkıda bulunur. Yelizarov'un ağabeylik işlevinin daha çok kamusal alanda kalmasına ve Sovyet sisteminin devamına yönelik olmasına karşın, Kazangap'ın bireysel, özel ve dinselidir. Yedigey karakterinin romandaki muğlaklığının, çift değerliliğinin ve eşikte olma durumunun temel nedenlerinden birisi, tamamen karşıt değerlerin temsilcisi akıl hocalarının olmasından ileri gelir. Yukarıda alıntılanan çalışmamda da belirttiğim gibi o, yerli kültürü temsil ettiği kadar modern Sovyet kültürünü de temsil eder. Çift değerliliği ve arada kalmışlığı ile Yedigey, Homi Bhabha'nın tanımladığı ve genellikle kolonyal toplumlarda görülen "melezliği" ve "eşikteliği" bir kimlik olarak benimser.²⁰ Dolayısıyla Kazangap ve Yelizarov'un temsil ettiği değerlerin ürünü olarak Yedigey karakteri, sömürgeci ya da Sovyet değerleri ile Kırgızların sömürge öncesi döneme ait bastırılmış kültürel ve dinsel değerlerini aynı anda sergiler.

Gün Uzar Yüzyıl Olur'da Yelizarov'un başka bir akıl hocası tarafından işlevsizleştirilmesinin yanı sıra, bizzat kendi karakterizasyonu da bazı çelişkiler arz eder. Orta-Asya'yı coğrafi, etnografik ve folklorik olarak araştırma ve öğrenme arzusu ve Orta-Asya'nın yaşam biçimi, kültürü, gelenek ve görenekleriyle ilgilenmesi ve onlar karşısında büyülenmesi Yelizarov'un emperyalizme hizmet eden tipik bir Oryantalist bilim insanı olduğunu ima eder. Dolayısıyla onun Orta-Asya'daki konumu ve görevi çok da masum değildir.

¹⁹ Cengiz Aytmatov, *Gün Uzar Yüzyıl Olur*, çev. Mehmet Özgül, İstanbul 2000, s. 366-67.

²⁰ Halim Kara, a.g.m., 2003, s.302-307.

Sovyet sömürge sistemi Yelizarov ve benzeri bilim insanlarının ürettiği bilimsel metinleri kullanarak Orta Asya’yı egemenliği altına alıp yönetmeye başlamıştır. Bu yönüyle bir anlamda Sovyet emperyal ideolojisiyle özdeşleşen Yelizarov, biraz önce ifade ettiğim yazarın tahayyül ettiği olumlu ve insancıl Rus insanı modeliyle karşıtlık gösterir.

Romanın olumlu bir kahramanı Yedigey’e rehber olarak tamamen karşıt iki karakteri seçmesi, bir yazar olarak Aytmatov’un kolonyal durumunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Yedigey bir anlamda melez ve arada kalmış yazar Aytmatov’un çelişkili ve muğlak konumunu sembolize eder. Birçok sömürge ortamında üreten yazar gibi Aytmatov, Kazangap’ın temsil ettiği geleneksel millî ve dinî değerleri kurmacalaştırarak bu değerlerin Orta-Asya toplumları arasında devam etmesine katkıda bulunur. Başka bir ifadeyle, Sovyet müstemleke sisteminin ideolojik düşman olarak gördüğü millî ve dinî gelenekleri yeniden üreterek kökleşip baki kalmasına hizmet eder. Ancak ironik biçimde Yelizarov gibi sömürgeci bir ideoloğu olumlayarak ise bir bakıma Sovyet müstemlekesinin Orta-Asya’daki varlığının meşruluğunu teyit eder.

ABDİAS: ÇAĞDAŞ “MESİH”

Aytmatov’un Sovyet döneminde yayınladığı son romanı *Dişi Kurdun Rüyalari* (1986), onun kurmacalarında Rusların edebî temsili konusunda çok daha önemli bir yere sahiptir. Romanda olaylar temel olarak çağdaş Sovyet toplumunun çeşitli sosyal, siyasi, çevreyle ilgili, ekonomik, pedagojik ve kültürel sorunları etrafında gelişir. İlk kez bir eserinde bir Rus’u başkişi olarak kurgulayan Aytmatov’a, Abdias’ın edebî karakterizasyonu Orta-Asya’daki Sovyet tahribatını doğrudan emperyal kültürün temsilcisinin bakışıyla tasvir etme imkânı sağlar. Sovyet sisteminin temel politikalarının doğrudan sistemin kurucu halkına mensup bir karakter tarafından yani içerden sorgulanıp eleştirilmesi, bir anlamda sistemin temel kültür ve değerlerinin asli üyelerinin gözünde bile geçerliliğini ve işlevini yitirmesini ima eder. Bu bağlamda *Dişi Kurdun Rüyalari* bir itiraf anlatısı gibidir. Egemenliği altında yaşayan halklara sınıfsız, mutlu bir refah toplumu vaat eden Sovyet devleti kaotik, vicdansız, acımasız, yozlaşmış, iktidar karşısında boyun eğen, mutlak güce tapan bir toplum yaratarak başarısızlığa uğramıştır. Bu başarısızlık ise sistemin kurucu unsuru halkın bir bireyi aracılığıyla romanda seslendirilir. Buna rağmen çağdaş Sovyet toplumunun ve hatta bütün insanlığın kurtarıcısı olarak Orta Asyalı bir karakterin değil de dindar Rus bir karakterin sunulması, potansiyel olarak bu görevi ancak egemen halkın yapabileceğini de ima eder. Bu bakımdan Abdias’a yüklenen bu sorumluluk, sömürge toplumunda yaşayan bir yazarın ikilem ve çelişkilerini de gösterir.

Romanda bir Rus Ortodoks okulunda öğrenci iken Kilisenin dogmatik prensiplerini yadsıdığı için kovulan Abdias'ın edebî karakterizasyonu ilginç olduğu kadar çok karmaşık, muğlak ve paradoksaldır. Dinin Sovyet toplumunun yaralarını sarmada olumlu rol oynayabileceğine inanan Abdias, kendine çağdaş insanı kurtarma misyonunu yükler. Söylemez'in de ifade ettiği gibi, Abdias "bir tür zıt ruhi yenileşmeyi sadece kendi için değil başkaları için de arar".²¹ Abdias'ın reddettiği resmî dogmatik öğretisi, sadece Ortodoks Kilisesi'nin temsil ettiği din anlayışının değil, dünyayı kendi mutlak ve totaliter iktidarlarının kölesi haline getirmek isteyen bütün devletlerin, özellikle de Sovyetler gibi ideolojik bir devletin siyasi tavırlarıdır:

Abdias'ın bu hayal ve umudu gülünçtü. Çünkü karşısında iki kuvvet, fethedemeyeceği iki büyük sağlam kale vardı. Bu kuvvetler de birbirleriyle uyumsuzluk içindeydiler: Bir yanda Kilisenin asırlık öğretileri bulunuyordu ki, bu kale, dinin saflığını her türlü sapmalara karşı kıskançlıkla koruyordu. Öte yanda ise, dini tamamen inkâr eden bilimsel materyalizm ve ataizm kalesi vardı. Zavallı Abdias, iki değirmen taşının arasında kalmış gibi bu devlerin arasında çırpınıyor, ama yine ümidini yitirmiyordu. Er veya geç "İnsanların tarihi gelişimiyle Tanrı anlayışının gelişmesi" üzerine olan görüşlerini açıklama fırsatını kaderin ona vereceğine inanıyordu.²²

Dolayısıyla Abdias'ın savaşı, dinsel bir nitelik taşıdığı kadar Sovyet hükümetinin temsil ettiği politik baskıyı reddetmeyi de simgeler. Örneğin Abdias'ın rüyasında gördüğü İsa Mesih adeta bir muhalif gibi konuşurken, Pilatus çağdaş ideolojik ve totaliter devletin temsilcisi gibi hareket eder. Kendisini çağdaş İsa olarak gören Abdias, Sovyet insanının yaşadığı sıkıntı, mutsuzluk ve yozlaşmanın altından kalkması için bugünün anlayışına uygun ve güncel sorunlara cevap verecek çağdaş bir Tanrı'ya ihtiyaç olduğuna inanır. Ona göre insan bilincinin ve vicdanının dışında bir Tanrı yoktur.²³ Dolayısıyla dinde reformu ve dinsel kurumlarda yeniden yapılanmayı arzu eder. Görüşleri Kilise tarafından kabul edilmeyince de kovulur.

Romanda Abdias aynı zamanda kendi kişisel uyanışının da arayışı içindedir. Bunun için İsa gibi kendisini kurban etmekten çekinmez. Fiziksel olarak İsa figürünü hatırlattığı gibi düşünsel ve ülkü olarak da kendisini İsa'nın dinsel öğretileriyle özdeşleştirir. Eylem ve davranışlarında adeta çağdaş İsa gibi hareket eden Abdias'ın sonu da İsa gibi olur, çarmıha gerilerek öldürülür. Romanda, insanları materyalizmin prensiplerini ve inançsızlığı reddetmeye çağıran ve yaşamın anlamını maneviyatta aramaya teşvik eden Abdias'ın

²¹ Orhan Söylemez, a.g.e., s. 69.

²² Cengiz Aytmatov, *Dişi Kurdu Rüyaları*, çev. Refik Özdek, İstanbul, 1999, s. 42.

²³ Cengiz Aytmatov, a.g.e., s. 89.

karakterizasyonu çağdaş Sovyet toplumuna olduğu kadar bütün insanlığa da bir uyarıdır. Fikirlerini uygulamak için haşhaş satıcılarının arasına katılan Abdias bir taraftan haşhaş trafiğini anlayıp gazetede yayınlamak isterken, diğer taraftan da uyuşturucu kaçakçılarını tövbe etmeye teşvik eder ve onların İsa’ya inanmalarını ister. Daha sonra ise topladığı haşhaşları trenden aşağı atar. Bundan dolayı feci bir şekilde dövülen Abdias bilinçsiz bir şekilde yatarken rüyasında İsa ve Pilatus’u görür. Rüyada İsa Pilatus’a Hıristiyanlığın temel öğretilerini anlatır. İyileştikten sonra para kazanıp sevgiliyle evlenebilmek için Orta Asya’ya giden Abdias bu kez katledilen saygaların toplanması işine katılır. Ancak çevrenin ve hayvanların insanlar tarafından vahşice yok edilmesini kendine yediremez ve gruptakileri yine Tanrı yoluna davet eder:

Abdias saygaların katledilmesine dayanacak güçte değildi. Bir çeşit isteriye kapılarak hayvanları öldürmekten hemen vazgeçmelerini istemiş, ceset toplayıcısı bu sarhoşlara nutuklar çekerek onları Tanrı yoluna davet etmişti:

Yüce Tanrı’da af dileyelim, diye bağırıyordu onlara ellerini havaya kaldırarak, O’nun merhametine sığınalım, bu dökülen kanlar için nedamet getirelim. Çünkü ruhumuzu yalnız nedamet paklar ve selamete ancak böyle kavuşuruz.²⁴

Ardından önce işkenceye maruz kalır, sonra çarmıha gerilerek öldürülür. Romanda içselleştirdiği İsa öğretilerinden ve inançlarından vazgeçmeyen Abdias sessiz bir şekilde kaderine razı olur. Aytmatov romanında uyuşturucu gibi çağdaş insanın çıkmazını Abdias’ın bakışıyla trajik bir biçimde dramatize ederek sorumluluk sahibi bütün insanların vicdanlarına seslenir. Bütün bunlara rağmen, Aytmatov’un çağdaş insanın temel sorunlarını potansiyel olarak çözebilecek kişi olarak millî bir karakteri değil de Abdias gibi doğrudan sömürgeci gücün bir mensubunu seçmesi, sömürge ortamında yaşayan yazarın muğlak konumunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Romanda çağdaş Mesih olarak Abdias’ın tasvir edilmesi bu tür misyonun potansiyel olarak ancak sömürgeci ulusun bir mensubu tarafından yerine getirilebileceği izlenimi verir. Aytmatov’un çağdaş Sovyet toplumunun ve genel olarak insanlığın kurtuluşu görevini egemen ulusun bir mensubuna yüklemesi okura emperyal metinlerde tasvir edilen Şark’a özgürlük, medeniyet ve refah getiren Garpli beyaz adamın misyonunu anımsatır.²⁵ Bu durum her ne kadar

²⁴ Cengiz Aytmatov, a.g.e., s. 227.

²⁵ Avrupalı sömürge devletleri geri kalmış toplumları modernleştirip özgürleştirme söylemini hem yayılma politikalarını hem de mevcut hâkimiyetlerini meşrulaştırma vasıtası olarak kullanmışlardır. *Dişi Kurdum Rüyaları*’nda, her ne kadar Abdias tipik bir sömürgeci modernleştirme misyonuna sahip olmasa da, yazarın çağdaş insanın kurtuluşu sorumluluğunu ona vermesi dikkate değerdir. Bu bağlamda romanda, Abdias’ın çağdaş insanı kurtaracak bir karakter olarak çizilmesi, Avrupalı müstemleke sistemlerinde

Sovyet müstemele yönetiminin çeşitli yönlerini eleştirse de Aytmatov'un bir yazar ve aydın olarak Sovyet sisteminin içinde konuştuğunu ima eder. Aytmatov'un bu tavrı ayrıca Said'in Batı müstemele hâkimiyetlerinde sanatsal üretimlerin rolü tartıştığı *Kültür ve Emperyalizm*'deki emperyal kültürel mirasın kalıcılığı ve sürekliliğine yaptığı vurguyu hatırlar. Said'e göre her ne kadar bugün emperyalizm fiziksel olarak bitmiş olsa da, onun kültürel etkisi daha önce hâkim olduğu toplum ve coğrafyalarda yaşamaya devam eder.²⁶ Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin dağılışından çok kısa bir süre önce ve glasnost açıklık politikalarının egemen olduğu bir dönemde yazılmasına rağmen, Said'in sözünü ettiği müstemele söylemi ironik bir biçimde Aytmatov'un *Dişi Kurdun Rüyalari*'na sızıp nüfuz eder. Bağımsızlığına kavuşmak üzere olan bir ulusun aydını olarak Aytmatov'un, bu söylemi kurmacasında üretmek üzere devam ettirmesi ihem Said'in kültürel emperyalizm hakkındaki görüşlerini teyit eder, hem de emperyal kültürel mirasın Sovyetler Birliği'nin siyasi olarak dağılışından sonra bile sürebileceğini imler.

Buna ek olarak, Yelizarov gibi Abdias'ın bazı Oryantalist özellikler sergilemesi, onun *Dişi Kurdun Rüyalari*'nda beyaz adamın yükünü taşıdığı düşüncesini iyice destekler. Özellikle haşhaş trafiğini gözlemlemek ve tehlikesi konusunda gazetede yazmak için gittiği Orta Asya'da adeta davetsiz bir misafir gibidir. Kendi değerlerinin tam tersi değerlere sahip bir grubun arasına giren Abdias'ın hevesli bir misyoner olarak insanları tevhide çağırması, kolonyal devletlerin şemsiyesi altında yapılan misyonerlik faaliyetlerini anımsatır. Ayrıca Abdias'ın Şark algısı ve Şark'a yaklaşımı da oldukça ilgi çekicidir. Onun Şark'la ilişkisi birçok oryantalist gibi kitaplarla başlar. Şark hakkındaki bilgisi Şarkı anlatan kitaplarla sınırlıdır:

Abdias, sadece kitaplardan öğrendiği eski Şark pazarlarını canlandırmaya çalıştı gözünde. Hindistan'da, Afganistan'da, Türkiye'de ve daha başka yerlerde, mesela İstanbul ve Ceypur'da haşhaş denilen bu bitkiyi, eski surların dibinde ya da harikulade güzel sarayların önünde

Garplı beyaz adamın yüklendiği sorumluluk ve görevlerle benzerlikler arz eder. Edebiyatta özellikle Britanyalı şair Rudyard Kipling'in "The White Man's Burden" [Beyaz Adamın Yükü] şiiriyle özdeşleşen bu söylem ve misyonun ayrıntılı tartışmaları için bkz. Alice L. Conklin, *A Mission to Civilize: The Republican Idea of Empire in France and West Africa 1895-1930*, Stanford 1998; Benita Parry, *Delusions and Discoveries: India in the British Imagination, 1880-1930*, Londra ve New York, 1998; Jyotsna G. Singh, *Colonial Narratives/Cultural Dialogues: Discoveries of India in the Language of Colonialism*, Londra ve New York 1996 ve Crawford Young, *The African Colonial State in Comparative Perspective*, Yale University Press, New Haven 1994. Ayrıca kolonyal misyonun Sovyet Orta-Asya sömürgeci sistemi bağlamındaki tartışmaları için dipnot 4 ve 12'deki ilgili çalışmalara bakılabilir.

²⁶ Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm: Kapsamlı Bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması*, çev. Necmiye Alpay, İstanbul 2004.

satarlarmış. Alıcılar da sokakta, meydanlarda serbestçe kullanır, herkes kendi yapısına göre hayaller içinde yüzermiş. Bazıları kendilerini bir haremde görür, orada her türlü zevki tadar, diğer bazıları da altın koşumlu bir filin üzerinde, raca gibi bir tahta kurulmuş, halkın alkışları arasında ve şatafatlı borazancılarının ardında ilerlerken görmüş kendini. Dipsiz bir yalnızlık uçurumuna yuvarlananlar, donmuş bilinçlerinin karanlığında çıldırır, her şeyi tahrip etmek için korkunç, karşı gelinmez bir istek duyarlarmış içlerinde. Bunlar bütün dünyayı mahvetmek, kan ve ateşe boğmak isterlermiş. Uyuşturucu eskiden pek ileri olan doğuyu kemire kemire geriletip, mahveden gizli hastalıklardan biri değil miydi?²⁷

Görüldüğü gibi oryantalistlerin kitaplarından edindiği bu bilgiler Abdias’ın zihninde romantik ve egzotik bir Şark algısının oluşmasına neden olur. Onun için Orta Asya ile diğer Şark ülkeleri ya da toplumları arasında bir fark yoktur. Egemen ulusun bir üyesi olarak yıllardır hükmettikleri Orta Asya halkları onun gözünde oryantal öteki olmaya devam eder. Dolayısıyla Aytmatov’un çağdaş Sovyet toplumunun ve hatta bütün insanlığın kurtarıcısı olarak Şarkı öteki olarak algılayan ve kolonyal görev sahibi olan birisini kurmacalaştırması onun postkolonyal durumunu pekiştirir.

SONUÇ

Sonuç olarak müstemleke ortamında eserler veren Aytmatov, gerek yerel karakterler vasıtasıyla Sovyet-Rus değerlerine karşı ortaya çıkan tavrında, gerekse doğrudan etnik Rus karakterlerin edebî temsilinde postkolonyal bir yazarın ikilem ve çelişkilerini sergiler. Aytmatov’un ilk eserlerinde modernite ideolojisinin ve söyleminin içinden yazarak onu içselleştiren aydınlamacı bir yazar görüntüsü çizmesi ve daha sonra onu sorgulaması kolonyal ortamda eser veren diğer yazarlarla benzerliğini gösterir. İlk dönem edebî metinlerindeki yerel karakterler yalnızca Sovyet modernitesini içselleştiren bireyler değillerdir; aynı zamanda Sovyet kolonyal hegemonyasının araçları, planlayıcıları, garantörleri ve meşrulaştırıcı aktörleridir de. Bu durum *Elvada Gülsarı* ve *Beyaz Gemi* adlı eserlerinde değişmeye başlar. Aytmatov’un bu yapıtlarındaki yozlaşmış Parti temsilcileri onun Sovyet modernitesine ve hâkimiyetine karşı tavrının belirsizliğini yansıtır. Her ne kadar kültürel olarak Ruslaşmış olan ve Parti’yi temsil eden karakterleri olumsuzlaştırırsa da onların karşına çıkardığı Sovyet değerlerine sahip ve yine Parti üyesi ama aynı zamanda milli kültüre saygılı karakterler yaratarak bir denge kurmaya çalışır. Bu muğlak ve kararsız

²⁷ Cengiz Aytmatov, a.g.e., s. 113-114.

tavır bir yazar olarak Aytmatov'un sömürge durumunun bir tezahürüdür. *Gün Uzar Yüzyıl Olur* ve *Dişi Kurdun Rüyalari* gibi iki önemli romanında Yelizarov ve Abdias'ın karakterizasyonlarının paradoksal işlevleri de yine onun kolonyal durumunun neticesi olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- Akmataliyev, Abdıldacan, *Cengiz Aytmatov'un Dünyası*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- Aytmatov, Cengiz, *Beyaz Gemi*, çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- , *Bütün Eserler II: İlk Öğretmenim, Yüzyüze, Cemile, Selvi Boylum, Deve Gözü, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu*, çev. M. Ethem Gözlü, Cem Yayınevi, İstanbul 1974.
- , *Dişi Kurdun Rüyalari*, çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.
- , *Elveda Gülsarı*, çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- , *Gün Uzar Yüzyıl Olur*, çev. Mehmet Özgül, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.
- , *Mother Earth and Other Stories*, çev. James Riordan, Faber and Faber, Londra ve Boston 1989.
- Blitstein, Peter A., "Nation-Building or Russification?: Obligatory Russian Instruction in the Soviet Non-Russian School, 1938-1953", *A State of Nations: Empire and Nation Making in the Age of Lenin and Stalin* içinde, haz. Ronald Suny and Terry Martin, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 253-74.
- Chatterjee, Partha, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Clark, Katerina, "The Mutability of the Canon: Soviet Realism and Chingiz Aytmatov's 'I dol'she veka dlitsia den'", *Slavic Review*, C. 43, 1984, s. 573-87.
- Alice L. Conklin. *A Mission to Civilize: The Republican Idea of Empire in France and West Africa 1895-1930*, Stanford University Press, Stanford 1998.
- Çağın, Sabahattin, *Cengiz Aytmatov ve Gün Olur Asra Bedel Romanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.
- Danıyarov, S., *Stanovlenie kirgiskoi sovetskai kultury*, İlim, Frunze 1983.
- Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, 1905-1917*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

- Ermolaev, Herman, *Soviet Literary Theories, 1917-1934*, University of California Press, Berkeley 1973.
- Fanon, Frantz, *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Suer, Versus, İstanbul 2007.
- Fast, Piotr, *Ideology, Aesthetics, Literary History: Socialist Realism and its Others*, Peter Lang Pub Inc, New York 1999.
- Forrester, Sibelan, Zaborowska, Magdalena J. ve Gapova, Elena (haz.), *Over the Wall/After the Fall: Post-Communist Cultures through an East-West Gaze*, Indiana University Press, Bloomington 2004.
- Haber, Erika, *The Myth of the non-Russian: Iskander and Aitmatov's Magical Universe*, Lexington Books, Lanham , 2003.
- Hirsh, Francine, “Toward an Empire of Nations: Border-Making and the Formation of Soviet National Identities”, *The Russian Review*, C. 59, S. 2, 2000, s. 201-26.
- Kara, H Cengiz Aytmatov: Kuşatılmış Bir Zihin?”, *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, Harvard University, C. 27, 2003, s. 293-308.
- , “Narratives of Self-Assertion: Representations of the Western Other in the Works of the Uzbek Author Abdulhamid Sulaymon Cholpan, 1897-1938”, *Middle Eastern Literatures*, C. 10, S. 1, 2007, s. 57-74.
- Nina Kolesnikoff, *Myth in the Works of Chingiz Aitmatov*, University Press of America, Lanham, 1999.
- Martin, Terry, “An Affirmative Action Empire: The Soviet Union as the Highest Form of Imperialism”, *A State of Nations: Empire and Nation Making in the Age of Lenin and Stalin* içinde, haz. Ronald Suny and Terry Martin, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 67-90.
- Michaels, Paula A., “Medical Propaganda and Cultural Revolution in Soviet Kazakhstan, 1928-41”, *The Russian Review*, S. 59, S. 2, 2000, s. 159-78.
- Moore, David Chioni, “Is the Post - in Postcolonial the Post-in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique”, *PMLA*, C. 116, S. 1, 2001, s. 111-128.
- Mozur, Joseph P., *Parables from the Past : The Prose Fiction of Chingiz Aitmatov*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1995.
- Northrop, Douglas, “Gender, Empire, and Uzbek Identity”, *A State of Nations: Empire and Nation Making in the Age of Lenin and Stalin* içinde, haz. Ronald Suny and Terry Martin, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 191-220.
- Qosimov, Begali, *Milliy Uyghonish va O'zbek Filologiyasi Masalalari*, Universitet, Tashkent 1993, s. 12-39.

-
- Parry, Benita, *Delusions and Discoveries: India in the British Imagination, 1880-1930*, Verso, Londra ve New York, 1998.
- Robin, Regine, *Socialist Realism: An Impossible Aesthetic*, trans. Leon Robel, Stanford University Press, Stanford, 1992.
- Said, Edward. *Kültür ve Emperyalizm: Kapsamlı Bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması*, çev. Necmiye Alpay, Hil Yayın, İstanbul 2004.
- , *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülver, Metis Yayınları, İstanbul 2003.
- Saray, Mehmet. *Türkistan Türkleri: Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihleri*, Veli Yayınları, İstanbul 1984.
- Shneidan, Noah N., "Soviet Literature at the Crossroads: The Controversial Prose of Chingiz Aitmatov", *Russian Literature Triquarterly*, C.16, 1979, s. 244-263.
- Singh, Jyotsna G., *Colonial Narratives/Cultural Dialogues: Discoveries of India in the Language of Colonialism*, Routledge, Londra ve New York 1996.
- Slezkine, Yuri, "Commentary: Imperialism as the Highest Stage of Socialism", *The Russian Review*, C. 59, S. 2, 2000, s. 227-34.
- Söylemez, Orhan, *Cengiz Aytmatov: Hayatı ve Eserleri Üzerine İncelemeler*, KaraM Yayınları, Ankara 2002.
- Swayze, Harold, *Political Control of Literature in the USSR, 1946-1959*, Harvard University Press, Cambridge, 1962.
- Vaughan, James, *Soviet Socialist Realism: Origins and Theory*, St. Martin's Press, New York 1973.
- Yekelchyk, Serhy, "Stalinist Patriotism as Imperial Discourse: Reconciling the Ukrainian and Russian 'Heroic Pasts,' 1939-1945", *Kritika*, C. 3, S. 1, 2002, s. 51-80.
- Yetiv, Isaac, "Alienation in the Modern Novel of French North Africa before Independence", *Exile and Tradition: Studies in African and Caribbean Literature* içinde, haz. Rowland Smith, Longman and Dalhousie University Press, Londra 1976, s. 84-97.
- Young, Crawford, *The African Colonial State in Comparative Perspective*. Yale University Press, New Haven 1994.

